

ВИКОРИСТАННЯ ЕЛЕМЕНТІВ РИТОРИКИ В МОВЛЕННЄВІЙ ПІДГОТОВЦІ МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ

У статті розглядаються питання вдосконалення мовленнєвої діяльності учнів початкової школи засобами риторики.

This article with the problems of improving of the pupil's speech activities with the help of various rhetoric means.

Головна мета мовного навчання в загальноосвітніх навчальних закладах – формування в учнів комунікативної компетенції, базою для якої комунікативні вміння, сформовані на основі мовленнєвих умінь і навичок. Процес формування мовленнєвих умінь складний і багатоаспектний. Він вимагає від учителя не тільки ґрунтовних знань предмета, досконалого оволодіння його методикою, а й розуміння внутрішнього психічного стану учня. Ось чому останнім часом посилюється інтерес до теорії і практики ораторського мистецтва.

Сучасна концепція риторики базується на засадах комунікативної методики навчання мови. При цьому враховується мета, завдання, ситуація спілкування, наявність та характер адресата і адресанта, форма реалізації мовлення тощо. Від цих позалінгвістичних чинників залежить добір способів і засобів мовленнєвого впливу мовця на адресата. На жаль, учні загальноосвітньої школи не обізнані з цим в достатній мірі. Останнє десятиліття характеризується посиленням уваги до формування комунікативної компетенції школярів з боку таких учених, як А.М. Богущ, Є.П. Голобородько, І.П. Гудзик, Т.О. Ладиженська, Л.І. Мацько, Г.О. Михайловська, М.І. Пентилюк, Г.М. Сагач, М.Ю. Чикарькова та ін. Усі вони акцентують увагу на необхідності пошуку нових шляхів навчання мовленнєвої діяльності школярів відповідно до сучасних вимог. Один з таких шляхів – включення елементів риторики до шкільної програми (С.Д. Абрамович, Н.Б. Голуб, М.Р. Львов, Л.І. Нечволод, В.В. Паращич, Г.М. Сагач, Л.В. Скуратівський та ін.). У їх дослідженнях обґрунтовано зміст шкільного курсу риторики, раціональні форми і методи роботи, встановлено зв'язок риторики з мовленнєвою діяльністю учнів старшої школи. Разом з тим глибокого і детального розгляду потребує, на наш погляд, проблема використання елементів риторики у початковій школі. Уже назріла потреба виокремити коло питань, що стосуються формування і розвитку риторичної особистості в умовах навчання початкової школи.

Мета нашої статті полягає у спробі визначити зміст, структуру і функції початкового курсу риторики для учнів 1-4 класів.

Учні молодших класів приходять до школи з готовністю до навчальної діяльності. Вони легко виконують завдання вчителя, відчувають себе учасниками навчального процесу, проявляють стійкий інтерес до нової інформації. Учителі початкової школи знають, як жваво реагують діти на кожне слово вчителя, на будь-які цікаві факти, як з неприхованим задоволенням вони вбирають в себе все, що відбувається на уроці. Вік учнів початкових класів характеризується яскраво вираженою комунікативною мотивацією. Це зумовлено періодом інтенсивної соціалізації школярів, що знаходить своє вираження у підвищенні інтересу до себе і співрозмовників, у необхідності висловлювати свої думки і слухати інших. Саме на уроках словесності створюються умови для успішного формування умінь та навичок ефективного спілкування.

Потяг до спілкування на початковому етапі навчання учнів перш за все пов'язаний із чинниками фізіологічного порядку. Він припадає на вік від 5 до 9 років, коли мозок дитини досить пластичний для вироблення нових зв'язків. Така оптимальність нейронної бази забезпечує високу сензитивність дитини: сенсорну чутливість до явищ мовного характеру взагалі і артикуляційної гнучкості зокрема.

Як свідчить аналіз поведінки дітей на уроці, емоції настільки переповнюють їх, що вони практично миттєво висловлюють свою думку щодо ситуації, яка виникла, діляться з учителем та однокласниками своїми знаннями, почуттями, життєвим досвідом. Саме тут на перший план виходить вміння маленького школярика спілкуватися, тобто правильно будувати речення, наводити влучні приклади, передавати свої враження, слухати співрозмовника. Уміння спілкуватися диференціює учнів, виділяючи тих, у кого спілкування відбувається більш успішно, хто більш переконливий у своїх висловлюваннях та аргументах, хто більш уважний до інших учасників комунікації. Таким чином, спілкування як вид мовленнєвої діяльності є одним із фундаментальних і необхідних умінь молодших школярів.

Проблеми навчання успішному спілкуванню в початкових класах можуть бути вирішені за допомогою залучення до навчальної мовленнєвої діяльності учнів елементів риторики. Риторичний підхід здатний забезпечити формування у мовців активного, адекватного використання слова у мовленнєвій діяльності. Риторична основа спілкування допоможе учням здійснювати повсякденні контакти зі старшими школярами та однолітками, відчувати свою значущість і неповторність, знаходити визнання у своїй навчальній діяльності, відчувати радісні почуття під час спілкування з іншими людьми.

Риторика як наука та мистецтво переконання допомагає учням реалізувати в процесі навчання свої комунікативні вміння. Вона вчить майстерно будувати ефективне мовлення. Для школярів молодшої школи, якими на уроці часто керує імпульс, безпосередність, особливо важливо оволодіти усним мовленням – доречним, результативним, впливовим. Риторика сприяє виявленню загальних закономірностей мовленнєвої поведінки і в той же час диференціює практичні можливості мовців на кожному етапі навчання. Загальна мета риторики початкової школи – забезпечити найкраще розуміння між співрозмовниками, допомогти їм виявити себе, конструктивно вирішувати конфлікти та бар'єри, які виникають під час спільної діяльності. Елементи риторики нададуть неоціненну допомогу вчителю під час побудови уроку в початковій школі, де чотири види комунікації – слухання, говоріння, читання та письмо – стрімко змінюють один одного, майже не залишаючи часу для їх глибокого осмислення. Тому в бурхливому спілкуванні між юними співрозмовниками на уроці риторики є тим компасом, який веде мовців до використання слова в його корисному та моральному аспектах.

Про моральний аспект слід зауважити окремо. У молодшій школі морально-етичні норми спілкування та поведінки набувають великої ваги. Специфіка риторики полягає в тому, що, формуючи комунікативні вміння особистості, вона в той же час сприяє активізації і розвитку позитивних особистісних якостей мовця: ясність розуму, активне слухання, толерантне ставлення до співрозмовника, відповідальність за свої слова та вчинки і т. д. У цьому сенсі риторика відкриває необмежені можливості виховання та навчання учнів.

Шкільна риторика повинна складатись з таких основних розділів:

1. Риторика поваги.
2. Риторика спілкування.
3. Риторика урочистостей.
4. Риторика ділового мовлення.

Для реалізації практичних цілей початкового навчання необхідно включати в структуру уроку елементи риторики поваги та риторики спілкування. Риторика поваги передбачає врахування таких основних блоків: мовний етикет, ввічливість, звертання, невербальні засоби спілкування, а також похвалу, комплімент, лестощі. Риторика спілкування основну увагу приділяє таким темам, як стилі спілкування, бар'єри і помилки спілкування, комунікативні якості мовлення, бесіда, суперечка, правила для учасників комунікації.

Використання елементів риторики, зокрема мовленнєвого етикету, на першому етапі навчання молодших школярів має за мету здійснити такі функції:

- а) навчити школярів легко вступати в контакт зі своїми співрозмовниками;

- б) допомогти їм обрати ту чи іншу форму звертання до інших людей залежно від рівності чи нерівності учасників спілкування;
- в) акцентувати увагу мовців на вибір формул прохання чи пробачення;
- г) показати учням можливості демонстрації доброзичливого ставлення до учасників спілкування;
- г) навчити мовців здійснювати правильний вибір тону спілкування.

Дуже важливо вносити корективи в мовленнєву поведінку школярів залежно від умов спілкування, міри знайомства співрозмовників, їх соціального статусу. Молодші школярі природно, без особливих зусиль засвоюють основні групи формул мовленнєвого етикету: привітання, прощання, прохання, вибачення, подяки, запрошення, заохочення, вітання, знайомства. У цьому їм допоможуть завдання типу:

1. “Діти, вимовте фрази *“здрасْتُйте”*, *“добрий день”*, *“я вас слухаю”* з максимальною доброзичливістю в голосі”.
2. “Уяви собі, що ти дощик, ти крапасш на землю, на будинки, на квіти. Як ти з ними привітаєшся? Якою буде твоя інтонація?”
3. “Подякуй сонячному промінчику за його тепло і радість. Звернись до білої хмаринки, яка заглядає до тебе у вікно, і запроси її у гості”.
4. “Діти, сидячи за партами, поверніться обличчям одне до одного і обміняйтесь добрими словами”.
5. “Склади оповідання від імені щеняти, яке загубилось. Воно вже три дні нічого не їло, йому холодно і страшно. Прослідкуй за своєю інтонацією. Як ти сформулюєш слова прохання і подяки”.

Такі вправи допомагають учням бути розкутими, відчутти себе вільними, безпосередніми. Вони не бояться висловлюватися, припуститися помилки, у них немає страху перед можливою невдачею. Заохочення і похвала з боку вчителя сприяють створенню позитивного психологічного фону спілкуванню, коли діти відчують себе гармонійно і розкуто.

Усі вправи, що пропонуються дітям, бажано супроводжувати музикою, римованими приказками, прислів'ями, забавлянками, веселими жартами. Учні початкової школи, відчуваючи радісну атмосфери в класі, будуть охоче спілкуватися з учителем, однокласниками, а потім і зі своїми батьками та друзями. Головне, щоб школярі дійшли висновку про те, що процес спілкування цікавий, легкий і необхідний кожному.

Учитель-класовод повинен пам'ятати, що риторика існує не заради самої себе, а являє собою повну технологію, яку можна наповнити відповідним художньо-естетичним, етичним, моральним, духовним змістом. Вона є одним із найоптимальніших способів особистісного розвитку дитини, оскільки розвиває в ній культуру мислення (гнучкість, глибину, самостійність, ерудицію), культуру мовлення (виразність, ясність, доцільність, точність, лаконічність, образність), культуру поведінки (тактовність, розкутість, ввічливість, коректність), культуру і стиль спілкування (емпатія, контактність, комунікативна сумісність, адаптивність, формування стилю спілкування у класі, в сім'ї). Такий підхід до формування мовної особистості молодшого школяра сприяє активізації його комунікативної діяльності, формуванню умінь управляти своїм мисленням, мовленням, емоціями і дає можливість повніше реалізувати себе, свої здібності в умовах міжособистісної взаємодії як у шкільному, так і в позашкільному житті. Наші спостереження дозволяють з впевненістю констатувати: чим раніше дитина почне оволодівати теорією і практикою риторики, тим швидше й успішніше вона реалізується як особистість.

Перспективним у цьому напрямі може бути, на нашу думку, розробка показників вдосконалення мовленнєвої діяльності учнів початкової школи засобами риторики.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Александров Д.Н. Риторика. – М.: Наука, 1999.
2. Бацевич Ф.С. Основи комунікативної лінгвістики. – К.: Академія, 2004.
3. Вагапова Д.Х. Риторика в интеллектуальных играх. – М.: Цитадель, 1999.

4. Кравець Л.В. Риторика як класична основа системи освіти європейських народів // Рідні джерела. – 2000. – №4.
5. Куниціна В.Н., Казаринова Н.В., Погольша В.М. Межличностное общение. Учебник для вузов. – С-Пб.: Питер, 2002.
6. Мацько Л.І., Мацько О.М. Риторика: Навч. посіб. – К.: Вища шк., 2003.
7. Поль Л. Сопер. Основы искусства речи. – Ростов-на-Дону: Фенікс, 1999.
8. Рыданова И.И. Основы педагогики общения. – Минск: Беларуская навука, 1998.
9. Телячук В.П., Лесіна О.В. Інноваційні технології в початковій школі. – Харків: Основа, 2007.

УДК 376.36:372.462

О.В. Федорова

ОСОБЛИВОСТІ ВИКОРИСТАННЯ ПРИЙМЕННИКІВ МОЛОДШИМИ ШКОЛЯРАМИ ІЗ ТЯЖКИМИ ПОРУШЕННЯМИ МОВЛЕННЯ ПІД ЧАС ПРОДУКУВАННЯ ВЛАСНИХ ВИСЛОВЛЮВАНЬ

Удосконалення системи навчання дітей із тяжкими порушеннями мовлення потребує глибокого вивчення особливостей мовленнєвого розвитку, а від того, як саме воно здійснюватиметься, залежить не лише якість шкільного навчання, а й формування особистості в цілому.

To perfect the study system of the children with hard speech infringement you need to learn deeply peculiarities of the speech development. The quality of the school study and forming the personality depend of realization this development.

Однозначно, що для передачі зв'язку слів у реченні учні із тяжкими порушеннями мовлення (далі ТПМ) повинні оволодіти не тільки правилами узгодження слів, а й правилами керування. Усі іменники можуть вводитися в словосполучення і речення тільки засобом постановки їх у певний відмінок з прийменником чи без нього. Як зазначає Є. Скоблікова “цей засіб формального вкючення слів у синтаксичну будову набув у традиційній лінгвістиці назву керування” [3]. С. Абакумов вказує: “Керування є завжди засобом передачі в акті спілкування певних значень. Наприклад, у словосполученнях *писати листа, писати олівцем* або *писати брату* різні відмінки не тільки виступають засобом “підпорядкування” одного слова іншому, а й утворюють різні значення [1]. Ці значення багатогранні, й учні шкіл із ТПМ не завжди можуть передати їх у своєму мовленні, про що свідчить значна кількість помилок на заміну відмінкових закінчень. Ми повністю погоджуємось з твердженням Р. Боскіс, що “невірне використання закінчень є найбільш характерним з усіх визначених у клініці мовленнєвих розладів порушень граматичного оформлення мовлення” [2].

Мета нашого дослідження полягає у визначенні особливостей використання прийменників молодшими школярами із ТПМ у експресивному мовленні.

За результатами нашого дослідження ми зясували, що серед першокласників спеціальної школи є група учнів, які ще не оволоділи іменниковими флексіями і не можуть користуватися ними як значущими елементами побудови речення. Вони вимовляють тільки “контур” слова і не усвідомлюють того нового значення, яке виникає з кожною зміною флексій. Першокласники не розуміють зв'язків між предметами, що виражаються в мові, на думку В. Виноградова, відмінковими формами іменника. Саме в цьому й виявляється характерна своєрідність граматичної будови мовлення у дітей із ТПМ порівняно із дітьми з нормальним мовленнєвим розвитком, бо у останніх, як зазначав О. Гвоздев, розпізнання відмінків відбувається у два роки.

Існує ще й друга категорія молодших школярів із ТПМ, які починають використовувати всі форми відмінків, але застосовування їх в активному мовленні виявляється ще недостатньо диференційованим та точним. Тому на перший план виступають